

ЗАНАТЛИЈА У ПОГРАНИЧЈУ

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига дванаеста
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

**ЗНАТАЛИЈА У ПОГРАНИЧЈУ
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**

ЗБОРНИК РАДОВА ОД ВОДЕЋЕГ НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА

Приређивачи

Дејан Крстић
Драгољуб Б. Ђорђевић
Сузана Марковић Крстић

Предговор

Љиљана Гавриловић

Издавачи

Прометеј, Нови Сад
Универзитет у Нишу – Машински факултет

За издаваче

Зоран Колунџија
Властимир Николић

Рецензенти

Андон Г. Костадиновић
Марица Шљукић

Компјутерска опрема и прелом

Прометеј, Нови Сад

Штампа

Прометеј, Нови Сад

Тираж

250

ISBN 978-86-515-0992-9

ЗАНАТЛИЈА У ПОГРАНИЧЈУ ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Приредили
Дејан Крстић
Драгољуб Б. Ђорђевић
Сузана Марковић Крстић

Прометеј, Нови Сад

Машински факултет у Нишу

2014.

Зборник од водећег националног значаја
припремљен је у оквиру пројекта 179013

ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а
финансира га министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

САДРЖАЈ

Љиљана Гавриловић

ПРЕДГОВОР: ЗАНАТЛИЈА НА/У РАЗЛИЧИТИМ ГРАНИЦАМА 7

Милован Вуковић, Ивана Илић-Крстић

**О МЕТАЛАРСКОМ ЗАНАТУ У СЕЛУ ПОЖЕЖЕНО (ВЕЛИКО
ГРАДИШТЕ) 17**

Владан Петровић, Нинослав Голубовић

**ДРАГИЦА ПОПИЋ ПОСЛЕДЊА ТКАЉА У СЕЛУ ДОБРА
(ГОЛУБАЦ) 33**

Данијела Воза, Весна Милтојевић

**ИСПИРАЧ ЗЛАТА – ЧУВАР ТРАДИЦИЈЕ У МАЈДАНПЕКУ
(МАЈДАНПЕК) 49**

Весна Трифуновић, Наташа Голубовић

**ЗЛАТНА БУЋКА У ТЕКИЈИ: КАД ПОЗОВЕ РИБА ЈОЈ СЕ
ОДАЗИВА (КЛАДОВО) 69**

Милош Тасић, Милош Јовановић, Бранимир Жикић

ДРАГИША ЦВЕТКОВИЋ – КАМЕНОРЕЗАЦ (НЕГОТИН) 87

Дејан Крстић

**ВЕЛИМИР ЋОРЂЕВИЋ ИЗ ЗАЈЕЧАРА: БАРАД ПИРОТСКОГ
ГРЊЧАРСТВА (ЗАЈЕЧАР) 103**

Лела Милошевић Радуловић, Драгана Стјепановић Захаријевски

**ИНТАРЗИЈА КАО ЗАНАТ, УМЕТНОСТ И ХОБИ: СЛАВОЉУБ
МИХАЈЛОВИЋ СЛАВЧЕ (КЊАЖЕВАЦ) 145**

Драган Тодоровић

РУЖИЦА ИЛИЋ – ЋИЛИМАРКА ИЗ „ЋИЛИМГРАДА” (ПИРОТ) . . 173

Драгољуб Златковић

**СТАРОПЛАНИНСКИ ОВЧАР МИОДРАГ ДАДИЋ
ИЗ ТОПЛОГ ДОЛА (ПИРОТ) 217**

Јасмина Петровић, Зоран М. Јовановић

**СТАРИ ЗАНАТИ У ПОГРАНИЧЈУ: ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ
УМЕТНОСТИ ОБЛИКОВАЊА ДРВЕТА (ДИМИТРОВГРАД) 229**

Марија Марковић, Данијела Гавриловић	
ОБУЋАРСКИ ЗАНАТ У БАБУШНИЧКОМ КРАЈУ (БАБУШНИЦА) . .	257
Сузана Марковић Крстић, Александра Костић	
ЦРНОТРАВСКО ГРАДИТЕЉСТВО: СТОЈАДИН	
АРИЗАНОВИЋ – ЗИДАР ФАБРИЧКИХ ДИМЊАКА – ИЗМЕЂУ	
ЗЕМЉЕ И НЕБА (ЦРНА ТРАВА)	275
Марија Станковић, Душан Стаменковић	
МИЛЕ ВЕЉКОВИЋ: КРОЈАЧ ИЗ ПОГРАНИЧЈА (СУРДУЛИЦА)	321
Марија Јовановић, Невен Обрадовић, Драгољуб Б. Ђорђевић	
КОВАЧИ ИЗ РАДИЧЕВЦА: СТОГОДИШЊА	
ТРАДИЦИЈА КАО ЛИЧНИ ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРНА	
БАШТИНА (БОСИЛЕГРАД)	335
Данијела Здравковић, Видоје Стефановић	
СУРОВИ ЖИВОТ БЕРАЧА КАМЕНА – ИЗМЕЂУ СИРОМАШТВА	
И ОПТИМИЗМА, ЗОРАН ЦВЕТКОВИЋ (ТРГОВИШТЕ)	357
Јован Живковић	
КОВАЧ-ЛИМАР (КЛОНФЕР) – ТРАЈЧЕ И БОЈАН	
РАМАДАНОВИЋ ИЗ БУЈАНОВЦА (БУЈАНОВАЦ)	385
Драгољуб Б. Ђорђевић	
ТИШЉЕРСКА ПИЉЕВИНА ДРАГОМИРА СТОШЕВСКОГ	
(ПРЕШЕВО)	403
ПРОЦЕДУРА ЗА ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ	
ТЕМЕ ЗАНАТЛИЈА У ПОГРАНИЧЈУ	425
СПИСАК ИМЕНА	427
О ПРИРЕЂИВАЧИМА И ПИСЦИМА	431
Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ	435

ПРЕДГОВОР

Љиљана Гавриловић

ЗАНАТЛИЈА НА/У РАЗЛИЧИТИМ ГРАНИЦАМА¹

У добу у којем је процес производње потпуно раздвојен од процеса управљања њоме и у којем свако ради само ситан сегмент укупног посла чију вредност/значај за финални производ веома често не разуме, нити (се верује да) има било какве потребе за тим, занатска производња добила је потпуно нову вредност.

Ко су заиста били занатлије у предмодерним друштвима?

Истинске занатлије у (европским) сеоским заједницама били су заправо једино воденичари и ковачи: људи који су свој посао радили пуно радно време, те тако нису могли да се баве стандардним сеоским пословима повезаним са производњом хране и других потрепштина. Сви други послови неопходни за свакодневно живљење: израда одеће и обуће, посуђа, намештаја и/или средстава за транспорт, као и зидање објеката (без обзира да ли су то куће или привредни објекти) комбиновани су са производњом хране, а знања и вештине потребни за њих стицани су током стандардног одрастања и, у већој или мањој мери, поседовали су их сви. Сви ти послови били су оно што је тзв. класична домаћа етнографија називала допунским занимањима и/или домаћом радоношћу (у зависности од родног одређења: прва се односи на мушке, а друга на женске послове). Јасно је да је у свакој заједници било особа које су биле боље у неким вештинама и сасвим је могуће² да су те послове обављали и за друге уз накнаду (новчану и/или у размени рада), али нико свој живот није базирао *само* на непољопривредној делатности, или то бар није постојало у идеалтипском виђењу традиционалне културе.

¹ Поред основног пројекта у оквиру којег је објављен овај Зборник, текст је резултат рада и на пројекту „Културно наслеђе и идентитет“ (бр. 177026), које финансира Министарство просвете и науке РС.

² Заправо је извесно, али таква истраживања, на жалост, никада нису рађена, па није могуће позвати се на било какве сигурне податке.

Воденичари и ковачи су били нешто друго – бавили су се само тим пословима и, самим тим, све време су били на самој ивици друштва: буквално/физички, јер су се ковачнице и воденице увек налазиле на самој граници насеља или мало изван њега, али и социјално, јер нису учествовали у свакодневном животу заједнице на исти начин као сви остали становници насеља, а ресурсе за свакодневни живот (храну, одећу, обућу, покућство итд.) набављали су као размену за своје услуге.³

Занатлије у данашњем смислу речи настају пре свега у градовима, где је специјализација послова и стална размена добара и услуга био неопходан предуслов функционисања заједнице. Неки од њих су почели да обилазе ближа и даља села нудећи своје услуге (амбулантне занатлије), тежећи да прошире круг сталних клијената. Иако веома важни за нормално функционисање села, како због производа (нових и/или бољег квалитета, који су, као и данас, веома брзо постајали „неопходни“ за свакодневни живот), тако и због прича о томе шта се дешава у великом свету изван сеоске заједнице, они су такође били потпуно изван стандардне, идеалтипске предмодерне сеоске структуре.

Концептуализација заната у постмодерном добу

Проширење концепта заната на све послове „израде и дораде предмета на начин, под условима и од материјала којима се чува и одржава израз традиционалног народног стваралаштва“ (Правилник 2012: чл. 2) и занатлије на све оне који се индивидуално баве неком производњом догодио се касније, током модерног доба и убрзаног процеса индустријализације и са њом скопчаних промена у животу највећег броја људи из западног света. Уместо да се доживљава као низ једноставних радњи неопходних за свакодневни живот и/или нерентабилна производња у којој се троши превише времена и енергије за сваку јединицу производа, занат је (као идеја, али и реализација) подигнут на пиједестал на којем је, од ренесансе па све до развијеног индустријског доба, била само уметност.

Како каже Едвард Луси-Смит (Lucie-Smith 1981), занати су прошли три историјска стадијума:

³ Зато и није чудно што је и Толкин, чији је *Господар прстенова* (Tolkien 1981) битно утицао на фиксирање идеализације предмодерног друштва у савременом свету, управо воденичаре и коваче сместио на негативну страну опозиције добро :: зло. Први негативан лик у роману је Сендимен, воденичар из Хобитона, који је на почетку приче само изразито антипатичан (позитивним ликовима, али и читаоцима), да би се на крају ис-

- први у којем је читав материјални инвентар прављен ручно без обзира на то да ли су и у коликој мери то били употребни, ритуални или декоративни предмети (иако је то тешко раздвојити, а чиста декоративност није ни постојала),
- други, у Европи од ренесансе, када постоји интелектуално раздвајање идеје заната од лепих уметности, при чему су ове друге оцењиване као супериорне, и
- трећи, од индустријске револуције, када са успоставља дистинкција између занатских (ручно прављених) и индустријских (машински прављених) производа.

Ја бих, међутим, рекла да постоји и четврти стадијум, потпуно савремени/постмодерни, у којем је дошло до (релативног) вредносног изједначавања занатских и уметничких производа. То је несумњива последица актуелног тренутка, у којем је управо нерентабилност и „јединственост” сваког појединачног ручно израђеног предмета оно што му даје вредност, јер га искључује из уобичајене и препоручене (често насилно инсталиране) неолибералне концепције идеалног производног света.⁴

Друга страна те јединствене вредности је сврставање „традиционалних” занатских производа у категорију културног наслеђа и настојање да се знања и технологије различитих заната који се у пракси заборављају⁵ заштите/очувају као нематеријално културно наслеђе.

Занати (и) као наслеђе

Занатска производња подразумева читав производни ланац – од набављања/обrade основних материјала, често чак од производње сировине, до финалног производа који може бити намењен тржишту, али и личној, поро-

поставило да стварно јесте на страни зла. Ковачнице се у *Господару прстенова* појављују само на локацијама изразитог, централизованог зла: у Мордору и Изенгарду.

⁴ Ова приписана вредност је, у великој мери, последица у пракси примењених критика савременог света, базираних на обновљеном интересовању аналитичара за (марксистичку) идеју алијенације, по којој предмети стоје на месту људи (Horkheimer, Adorno: 2002) и Веберову анализу капитализма (Veber 2011). Приписивање вредности „јединствености” занатског производа требало би да – с једне стране – врати дигнитет појединцу-као-произвођачу, а с друге да истакне егзотичност производа насталих ван индустријске производње.

⁵ Такозвани стари занати, који одумиру зато што више не постоји тржиште за њихове производе, или – ако постоји – зато што више нема одговарајућих сировина за производњу или нема довољно младих људи спремних да своју будућност заснују на несигурној и проблематично профитабилној занатској производњи.

дичној или некој другој унутаргрупној употреби и/или размени. Самим тим, занатлија мора да буде оспособљен за контролу целог процеса производње, да разуме сваки његов део, да зна да обави врло компликоване и често разнородне операције и да стално унапређује своју вештину – оно што би се данас звало доживотним учењем.

Обнављање идеје о занатству као идеалној делатности несумњива је последица (рефлексивне) носталгије⁶ за временом у којем су људи били самостални и зависили само од сопствене умешности и појављује се у исто време када и сви остали пасторални снови о идеализованој прошлости и недирнутој природи – током романтичарске побуне против убрзане индустријализације у другој половини 19. века. Коначно обликовање и фиксирање тог идеала у популарној култури десило се знатно касније, тек половином 20. века, када је Толкин позиционирао земљораднике и занатлије на страни добра (Хобити, Патуљци, Вилењаци) наспрам надирућег индустријализованог света зла (Мордор, Изенгард). *Господар њрсџенова* види сваки корак ка индустријализацији као корак ка злу: не обавезно ка апсолутном мраку Мордора, али свакако ка нарушавању „природних” оквира живљења, а тиме и моралном компромитовању људи и свих осталих раса које живе у Средњем свету. Та Толкинова идеја је, током друге половине 20. века, понављана у готово бесконачном броју варијација (у романима, филмовима, дигиталним играма – дакле у свим фантазијским наративима чија популарност доследно расте), чиме се учвршћивала у свести веома широког круга људи.

Романтицизирани приступ (не само) занатима сачуван је и у тренутно актуелном настојању да се старе/”традиционалне” технологије, знања и умећа очувају као нематеријално културно наслеђе. Концепт је у овом случају базиран на романтичарском грађанском препознавању европских сељачких култура као егзотичних, од тренутка када њихови елементи почињу да нестају, односно још у раном индустријском добу. У дискурсу наслеђа⁷ све оно што је ретко, самим тим је и егзотично, те тако занати, као и низ других елемената европских сељачких култура, постају занимљиви за чување тек када готово потпуно нестану из праксе.

⁶ Светлана Бојм за рефлексивну носталгију каже да почива на *агији*: чежњи, губитку и несавршеном процесу присећања (Bojm 2005: 98-108).

⁷ Дискурс који, између осталог, „промовише одређени скуп западних елитних културних вредности као универзално применљив” (Smith 2006: 11).

Но, очување заната у овом контексту има бар два специфична проблема. Први је чињеница да занатска производња, као било и који други тип производње, има смисла једино ако обезбеђује занатлијама сигуран и солидан приход, односно услове за нормалан живот. То значи да занатска производња *мора да буде* профитабилна, што је у сукобу са идејом непрофитног чувања/заштите укупног културног наслеђа. Други проистиче не из самог слова УНЕСКОве Конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа из 2003. године,⁸ на којој се базира највећи део покушаја заштите „традиционалних” заната, него из њене примене у пракси. Наиме, по основној идеји, требало би да заштићени елементи нематеријалног наслеђа буду важни пре свега за идентитете унутар локалних заједница, али како после основних предлога (у којима, осим носилаца наслеђа, веома много учествују стручњаци различитих профила који се професионално баве наслеђем) постоје два филтера (национални = државни и метанационални = УНЕСКО) пре уписа у листе штићеног наслеђа, јасно је да прво стручњаци али затим и администрација а не сами обични људи, одлучују шта је важно у *њиховим* идентификацијским процесима, па су стога у 99% случајева предлози за листе нематеријалног културног наслеђа етнички конотирани.⁹ Како традиционалне технологије нису етнички, него су искључиво локално конотирани, јер зависе пре свега од природних ресурса, а притом по правилу не делују превише атрактивно, те се тешко могу употребити у општој туристификацији наслеђа, они се и на националним, и – још више – на УНЕСКОвим листама појављују много ређе него обичаји и други сценични фолклорни елементи.¹⁰

⁸ Србија још увек није ускладила своје законодавство са Конвенцијом, иако је она ратификована још 2010. године. На снази је и даље Закон о заштити културних добара из 1994. године, дакле из времена када нематеријално наслеђе још увек није било препознато као посебна категорија културног наслеђа.

⁹ Хафштајн констатује да је понос „[п]од неким другим режимом и у другом моралном саставу” смртни грех, док је у дискурсу наслеђа потпуно оправдан (Hafstein 2013: 45). Понос (национални = државни) се, на метанационалном плану остварује уписом у УНЕСКОве листе, док се на националном плану (бар у интерпретацији балканских и средњеевропских земаља) интерпретира у потпуно есенцијалистичком кључу.

¹⁰ Како каже Биљана Ђорђевић говорећи о не-етничким одликама традиционалног занатства: „Њихове специфичности одређене су шире или уже територијално, превазилазећи националну припадност њихових носилаца, али дајући им често и нека национална обележја. Управо због тога, идеалан су оквир за утемељивање и повезивање припадника различитих националних заједница у духу Беле књиге интеркултурног дијалога: Живети заједно као једнаки у достојанству, коју је Савет Европе усвојио у мају 2008.” (Ђорђевић 2008: 151).

Покушаји обнове изгубљеног идеалног сна

Покушаји заштите и/или обнављања традиционалног занатства огледају се и у државним акцијама као што је био пројекат „Поддршка очувању и унапређењу старих заната у републици Србији”, који је организовало Министарство трговине и услуга РС 2009. године и који је био финансиран средствима Националног инвестиционог плана. Како каже тадашњи надлежни министар: „Неповољно стање у којем се налазе традиционалне занатлије није искључиво проузроковано променом укуса потрошача, трошковно-ценовним факторима и неприлагођеношћу савременим тржишним захтевима, већ су и небрига друштва, као и изостанак одговарајуће државне подршке допринели да су многе занатске радње затворене и да традиционалне занатске вештине у Србији изумиру” (Милосављевић 2009).

Резултати пројекта, осим објављеног каталога, на жалост нису видљиви, о чему јасно говори и зборник *Занатлија у њиховој историји*, који излази пет година касније. Идеја да пројекат „квалитетном информацијом пробуди потребе потрошача за ексклузивним традиционално израђеним производима и услугама” (исто), очигледно није уродила плодом.¹¹

С друге стране, од средине прошлог века до данас била су најмање два веома успешна пројекта овог типа, који су заиста утицали не само на очување занатских вештина него и на економску стабилност занатлија/произвођача и то у изразито пасивним и сиромашним крајевима:¹² *Драичевска задруга жена* која ради од 1951. године и данас носи име своје зачетнице и дугогодишње организаторке пројекта Рајке Боројевић (Боројевић 2006) и, од 1963. године, златиборске плетиле са центром у Сирогојну, које су вођене Добрилом Смиљанић достигле светску славу (шире у: Богдановић 2008). У оба ова случаја државна интервенција је била изразито значајна за функ-

¹¹ На предлог Србије, октобра 2006. године, седам земаља је поднело иницијативу Савету Европе да усвоји Конвенцију о заштити старих и традиционалних заната (предлог написан на Правном факултету Универзитета у Београду): „Овом Конвенцијом предвиђено је усвајање низа мера на националном и европском нивоу, којима би се обезбедио опстанак и оживљавање традиционалних заната и очување њихових производа, проширење круга лица која се њима баве, као и унапређење њиховог економског и социјалног положаја. Овако конципирана Конвенција требало би да уведе ред и заустави нестајање и деградацију у овој области” (Ђорђевић 2008: 150). На жалост, Конвенција није усвојена.

¹² Бар су то били у време када су започињани пројекти. Посебна вредност оба пројекта било је економско оснаживање жена, што је допринело њиховој стварној, а не само декларативној еманципацији и успостављању равноправних родних односа у изразито патријархалним срединама.

ционисање пројекта,¹³ али је за успех било пресудно дуготрајно и веома посвећено ангажовање појединаца који су их обликовали.

Управо на примеру тих, успешних пројеката види се шта недостаје данашњим покушајима ревитализације и/или очувања традиционалног занатства, што се види и у радовима из овог Зборника, у којем се доследно понавља да су занатлије о којима се говори последњи (или међу последњима) од своје врсте. Наиме, све актуелне приче о заштити и ревитализацији традиционалног занатства су у потпуности декларативне и остају или на нивоу прописа, који су у потпуности формални, јер не подразумевају било коју врсту институционалне подршке,¹⁴ или на нивоу медијског жала за изгубљеном традицијом, који се завршава на снимању документарних емисија, које ће најчешће остати непромовисане и приказивати се у време када нико не може да их гледа, или објављивању новинских чланака сензационалистичког типа.

Занати на граници

Тематски оквир Зборника који је пред Вама јесу занатлије у пограничју, што се односи на граничне области Србије према Бугарској и, нешто мање, Румунији и Македонији, али наслов Зборника има – истовремено – изузетан симболички карактер. Иако сви радови заиста говоре о занатлијама смештеним у геополитичку пограничну зону, и део су ширег пројекта дугорочног истраживања пограничја,¹⁵ они говоре и о границама сасвим друге врсте:

- границама дефинисања заната и занатства – за шта је индикативно питање „да ли је испирање злата занат”, постављено на самом почетку текста „Испирач злата – чувар традиције у Мајданпеку (Мајданпек)” – које се са традиционално схваћених заната као

¹³ Ауторке пројеката су биле високи функционери КП/СК или лично, или су то били њихови најближи сродници, што је обезбеђивало континуиране, не само финансијске него и инфраструктурне и све друге могуће/потребне државне подршке.

¹⁴ То се односи како на финансијску подршку за покретање/проширење производње, тако и на континуирано испитивање тржишта и организацију пласмана производа, било као материјалног предмета, било у оквиру туристичке понуде, што би све морало да буде дугорочно конципирано и доследно спровођено.

¹⁵ *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013).

делатности које као крајњи резултат имају ујошредни производ, проширује на све делатности којима се „чува и одржава израз традиционалног народног стваралаштва”, иако то никако није најбоља могућа дефиниција;¹⁶

- границама времена – о којима говори показивање како функцио-нишу изразито предмодерне делатности у постмодерним услови-ма и, специфично, у транзиционим превирањима савремене Ср-бије;
- границама занатства и уметности – што се не тиче само ових, тра-диционалних и увелико заборављених вештина, него било које индивидуалне производње.

И, на крају, оно што мени изгледа као посебан квалитет: радови у зборнику *Занатлија у њојраничју источне и јуоисточне Србије* доследно говоре о по-јединцима и њиховим покушајима да живе у складу са собом и светом у ко-јем се налазе, користећи занатске вештине, као оно што најбоље знају. То су дирљиве приче од којих би готово свака могла бити предмет посебне студи-је, не толико положаја заната којима се они баве, него обичних, али храбрих и упорних људи који живе у тешким временима.

Литература

- Bojm, Svetlana. 2005. *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoetika.
- Богдановић. Бојана. 2008. *Традиција као ѡпроизвод и као роба : усѡн и ѡад игеје о бренирању у јуѡсловенском социјализму*. Београд: Маѡистѡарска ѡеза одбра-њена на Филозофском факултету, на Одељењу за еѡнолоѡију и аѡѡроѡолоѡију.
- Боројевић, Рајка. 2006. *Из Дуѡца у свеѡ*. Београд: Етнографски музеј.
- Veber, Maks. 2011. *Protestantska etika i duh kapitalizma* [M. Weber, Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1905]. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Ђорђевић, Биљана. 2008. „Заштита старих и традиционалних заната. Европ-ска конвенција и национални интерес.” *Музеји* 1, 147-171.
- Lucie-Smith, Edward. 1981. *The Story of Craft*. Cornell University Press

¹⁶ Термин „народно стваралаштво” је, током периода од Другог светског рата до данас, добио конотацију усменог стваралаштва и фолклора, па би боље било да се инсистира на технологијама, односно знањима и умећима (у духу Конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа), јер би то предупредило било какве неспоразуме и/или погрешна тумачења.

- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London, New York: Routledge.
- Милосављевић, Слободан. 2009. „Старим занатима у Србији враћамо сјај.” У: Весна Душковић (ур.), *Сџари занатлији у Србији*, стр. 7. Београд: Министарство трговине и услуга РС и Етнографски музеј у Београду.
- Tolkin, DŽ. R. R. 1981. *Gospodar Prstenova* 1–3 [J. R. R. Tolkien, *The Lord of the Rings*, 1954–1955, prevod: Zoran Stanojević]. Beograd: Nolit.
- Hafstein, Valdimar. 2013. „Pravo na kulturu: nematerijalna baština d.o.o., folklor©, tradicijsko znanjeTM.” U Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić, *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, 37-64. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Horkheimer, Max and Theodor Adorno. 2002. *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*. Redwood City: Stanford University Press.

Извори

- Правилник. 2012. „Правилник о одређивању послова који се сматрају старим и уметничким занатима, односно пословима домаће радиности, начину сертификавања истих и вођењу посебне евиденције издатих сертификата.” *Службени гласник РС*, бр. 56/2012.

Милован Вуковић

Универзитет у Београду, Технички факултет у Бору

Ивана Илић-Крстић

Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду

О МЕТЛАРСКОМ ЗАНАТУ У СЕЛУ ПОЖЕЖЕНО (ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ)¹⁷

Уводна разматрања

Под занатом се подразумева првенствено вештина ручног рада, као и професија која ту вештину користи и упражњава. Занатлија израђује јединствене – уникатне производе користећи углавном једноставна оруђа за рад – алате („Без алата нема ни заната”). Занат обично карактеришу традиционална народна знања и употреба традиционалних технологија, наравно уз пожељну креативност – стваралачку склоност мајстора и ученика. Занатски производи се употребљавају као практични предмети и оруђа у свакодневном животу, али и као предмети који имају друге друштвене, уметничке и симболичке сврхе. У занатском процесу производње употребљавају се првенствено природни материјали: дрво, метал, кожа, текстил, глина...

Занатска делатност у Србији се може поделити у три основне категорије, чију основу чини категоризацији заната из Правилника о одређивању послова који се сматрају уметничким и старим занатима, односно пословима домаће радиности („Службени гласник Републике Србије”, бр. 21, 4. март 2005.)

Појам и дефиниције занатства

Сам појам „занат” се односи на особено занимање, настало друштвеном поделом рада на одређене посебне делатности, у којем су створене релативно сложене целине послова из којих резултира одређен, за непосредну употребу готов производ (добро, услуга). Те послове као целину, по правилу, оба-

¹⁷ Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

вља занатлија-појединац са развијеном индивидуалном умешношћу (занатским мајсторством) и са релативно индивидуализованим средствима за рад. Занатски производи носе посебан „печат“ занатлије и теже да буду примерени посебним захтевима наручиоца. Оспособљавање за занатство је релативно дуготрајно и значи постепено практично, искуствено улажење у „тајне занатства“. Занатски рад је обележен значајном аутономијом занатлије у погледу конкретне организације рада. Иако је већина заната које налазимо у модерном друштву настала у прединдустријској епохи, време индустријализма доноси нове занате (сервиси електронике). Истовремено, многи стари занати нестају или се разлажу на обична незанатска индустријска занимања (Социолошки речник, 2007:666).

Знање и умеће старих мајстора, као основна животна делатност коју оличавају занати и рукотворине необичне лепоте, очувани су до данас. У ери напредне технологије, у Србији и даље бројни мајстори дају све од себе да се од заборавачувају стари занати и одрже породичне традиције. У малим радионицама, смештеним у старим кућама или подрумским просторијама, труде се да очувају начин обраде и технику рада из давнина.

Појам „занат“ је балкански турцизам арапског порекла и означава вештину или знање. Поједини занати, основани на прастаром искуству старословенске и азијске културе, били су важна привредна грана старих насеља. Први подаци о занатима налазе се у српским владарским повељама из 14. века, у пописима занатлија који се, заједно са селима и имањима, додељују одређеним манастирима. У попису становништва из 1455. године забележене су занатлије: ковачи, обућари, кројачи, кожухари, месари, пекари, грнчари, клесари, колари, воденичари, крчмари и травари. С доласком Турака уводе се нови занати оријенталног порекла којима су се углавном бавили муслимани и који су били везани за градове – кујунџије, бравари, табаци, ћурчије, казази, папучије, бербери, сапунџије, поткивачи, казанџије, сабљари, бозације и халваџије. Но, и раније развијени занати почели су да примењују нова, оријентална умећа (посебно у обради коже и метала), па се тако некадашњи златари називају кујунџије, а штаваљачи коже – табаци.

Средином 16. века у Призрену је забележено педесетак, а у Београду тридесетак заната, а значајну улогу занати су имали и у центрима као што су Ужице, Ниш и Смедерево, као и сви градови на Косову и Метохији. За разлику од града, по селима је постојао знатно већи број ковача, воденичара и грнчара, као и осталих занатлија везаних за примитивнији начин живљења.

Половином 18. века постепено је растао број занатлија – хришћана, највише Срба и Цинцара, који су били: пекари, механције, кујунције, опанчари, ћурчије, терзије, бојације и др. Занатлије су биле организоване у удружења занатлија – еснафе, који су се старали о школовању подмлатка и унапређењу заната, водили бригу о члановима који нису могли више да привређују и решавали спорове у сопственим редовима, а за заштиту својих права пред властима иступали као целина. Школовање и обука трајали су годинама – шегрт (занатлијски ученик) полагао је испит за калфу (занатлијски помоћник), а калфа за мајстора.

Током 19. века, после ослобођења од турске вишевековне власти (а нарочито са успостављањем модерне српске државе 1878. године), српске занатлије преузеле су примат у бављењу старим занатима у Београду и другим градовима Србије. Истовремено,ridoшле занатлије из Аустроугарске донеле су нове занате и елементе западноевропске културе.

Крајем 19. века потребе за занатским производима јењавају због појаве приступачније полуиндустријске и индустријске робе. Занатска производња постепено је слабила и одумирала, а у првим деценијама 20. века услужне делатности све више постају особеност градских и варошких занатлија. После Другог светског рата нестају друштвене и економске основе занатске производње, пропагирањем масовне индустријске производње и ниподаштавањем вредности ручног рада. Традиционалне алатке занатлија, полупроизводи, производи и инвентар појединих радионица, данас су предмети музејских збирки од велике вредности. Они су сегмент материјалне културне баштине и сведочанство једног времена које је нестало у свеопштој модернизацији и глобализацији свакодневног живота (<http://www.haoss.org/t13182-stari-srpski-zanati>).

О метларском занату

Сцoйaгoлoгija је наука о метлама или метлологија. Ова наука објашњава еволуцију метле од коришћења разгранатих делова биљака до савремених плoснатих метала. Описује карактеристике метларства као заната. Проучава сировине од којих се израђују метле и посебну пажњу посвећује тзв. „метластим биљкама” од којих се израђују метле. Сирак метлаш је најважнија наша сировина за израду метала. Метле играју значајну улогу у народном веровању и традицији. Без обзира на савремене трендове у производњи и примени различитих средстава и справа за чишћење, традиционална метла израђена од природних сировина је задржала свој значај и своју перспективу.

За разлику од многих других заната метларски занат се не учи у школама. Извесног вида школовања се сећају само стари људи, када су основци у школи вежбали плетење корпи и прављење четака и метала. Традиционални зимски курсеви из корпарства и метларства су била добра прилика за стицање ових вештина у сеоским срединама. Прављење метле се може научити и самоуком вежбањем, растављањем купљене метле. Сељани који у домаћој радиности праве метле обично су ту вештину још у младости научили од старијих. Уобичајено је да у новооснованим метларским радњама и фабрикама метала обуку врше искусни метлари који долазе из других средина или се будући метлари шаљу на изучавање заната код њих (Broom-corn and brooms, 1903; Leidigh, 1912; Broom making on the farm, 1920; Savoly, 1921; Misota, 1968; Bacsa i Misota, 1981).

У изради и коришћењу метле препознатљиве су извесни социјални обрасци. О налажењу и коришћењу разгранатих делова биљака за најједноставнији вид метења вероватно су се бринуле жене којима традиционално припада задатак одржавања чистоће уопште, па и метења метлом. Везивање снопова а нарочито ручно прављење метле са дршком изискује јачу снагу те је вероватно зато постао мушки посао. Ова подела рада на основу пола задржала се до данас. Жене су умешније у сортирању и уопште у припреми материјала за израду као и у ручном и машинском шивењу метле. Намотавање метле скоро искључиво врше мушкарци. Израда метле у домаћој радиности се скоро искључиво ослања на ручни рад. Количину метала произведених у радиности за потребе домаћинства практично је немогуће проценити али је сигурно да је ова пракса прилично раширена код нас.

Метларске занатске радионице

По великом броју метларских занатских радионица у нас нарочито се истичу Селенча и Бачки Петровац у Војводини и Пожежено у општини Велико Градиште. Типичне метларске занатске радионице запошљавају десетина људи и годишње произведу пар стотина хиљада метли.

Индустријска производња метли

Слично осталим гранама, и у метларству налазимо на велике фабрике метли са свим карактеристикама индустријске производње. У погледу технике и технологије производње нема суштинске разлике између метларских занатских радионица и индустрије метала. Разлика је само у броју запослених и количини произведених метли. У фабрикама ради неколико стотина рад-